

Илијана Р. Чутура
Факултет педагошких наука
Универзитета у Крагујевцу, Јагодина
Катедра за филолошке науке

УДК: 811.163.41'37
ИД БРОЈ: 199402508
Оригинални научни рад
Примљен: 2. фебруар 2013.
Прихваћен: 15. март 2013.

О ЈЕДНОМ ПЕРИФЕРНОМ ФРАГМЕНТУ УЗРОЧНОГ СЕМАНТИЧКОГ ПОЉА

Ай̄с̄ирак̄ӣ: Предмет рада¹ је анализа једног типа јединица за исказивање узрока у српском језику, прилошких израза са предлошко-заменичком или синтагматском структуром. Полази се од разматрања сложености категорије каузалности да би се приказао само мали део језичких јединица са значењем узрока које су уз то лексички готово блокиране и скоро неподложне обличком варирању.

Кључне речи: узрок, узрочно семантичко поље, прилошки израз, центар семантичког поља, периферија, интерференција

У раду се, на теоријско-методолошким основама које је у својој докторској дисертацији поставио професор Милош Ковачевић, анализира један тип јединица са значењем узрока у српском језику. Књига Милоша Ковачевића Узрочно семантичко поље, објављена први пут 1988, доживела је поновно издање 2012. године на задовољство исписивача који се баве српским језиком, ња и моје. Још ми је веће задовољство да овај рад посветим професору Ковачевићу, свом ментору, безгранично стирљивом и њлеменишом учитељу.

¹ Овај рад написан је у оквиру научног пројекта 178014 *Динамика стуркујура савременој српској језика*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

1. О СЛОЖЕНОСТИ И ПРОБЛЕМАТИЦИ КАТЕГОРИЈЕ УЗРОЧНОСТИ

Категорија каузалности једна је од најсложенијих категорија у језику, „за чију је иоле потпунију анализу неопходно учешће већег броја наука“ (Ковачевић 1988: 5). Прва анализа каузалности као филозофске категорије потиче од Аристотела који издваја четири типа узрока (*causa materialis*, *causa formalis*, *causa finalis*, *causa efficiens*), али само последњи од њих одговара ономе што данас сматрамо узроком (Ковачевић 1988: 16–17, Meyer 2000:12). Пратећи даљи развој филозофске мисли о категорији узрока, Meyer (2000: 9–34) се посебно осврће на још две фазе: филозофску традицију постренесансне Европе – која истиче неопходност и законитост као поткатегорије узрочности – и епоху коју отвара Берtrand Расел, карактеристичну по одвајању дефинисања узрочности као филозофско-научног концепта од узрочности као елемента свакодневних интуитивних структура мишљења. Пребацујући читав концепт у поље математичких функција, Расел почетком XX века² пресудно доприноси разликовању лингвистичког и математичког разумевања узрока. Оно што је релевантно за језички израз није, наиме, „чист“ узрок по себи. Иако се за разне догађаје узрок може прецизно пронаћи и дефинисати (на пример, пад човека низ степенице догађа се због објашњивих физичких закона кретања и других параметара – клизава подлога, гравитација, можда психолошко стање човека и сл.), они могу у језичком исказу бити доживљени као непредвидиви (Meyer 2000: 9–34). Језик, дакле, излази из сфере „објективног“ узрока и – сходно позицији субјекта, реципијента или говорника – догађања може локализовати и изван „нормалног“, предвидивог следа догађаја. Зато су и дефинисања поткатегорија узрока различита у различитим областима,³ што нужно доводи до различитих класификација. Неке од рубних поткатегорија, које се не укључују у многе од класификација, представљају *prima facie* узрок (заправо узрочна тенденција чије се исказивање у језику додатно компликује епистемичком модалношћу, „ублажавањем“ из пристojности или неком другом компонентом)⁴ и *нејатајивни узрок* (Suppes 1970: 14).⁵ Поред

² Пре свега у чланку *On the notion of Cause* из 1921.

³ Међутим, колико год да се у логици и теорији вероватноће тежи прецизном одређењу узрока, сама дефиниција узрочности остаје полудовршен комплексни задатак у свим научним областима Zadeh (2002: 12).

⁴ „Many readers probably would be more comfortable if in the initial definition of *prima facie* causes ‘is’ were replaced by ‘may be’, or, as another solution, ‘cause’ were replaced by ‘causal tendency’. Still another alternative is to replace ‘*prima facie* cause’ by ‘potential *prima facie* cause’. However, the search for an exact match to ordinary usage can be difficult to terminate. For

тога, разлика између „довољног“ узрока (оног који нужно доводи до последице) и „недовољног“ (који то чини у одређеном проценту, предвидиво или не, или помогнут неким додатним узроком) само донекле одговара инвентару језичких средстава за изражавање узрочних значења. У том смислу, поред тзв. *синџуларне* и *јенералне* (генеричке) каузације, у језику се издваја и читаво поље „скривене узрочности“ (Swanson 2012: 190), које оставља простора за питање да ли узрок може бити директна акција.⁶ Све ово указује на само мали део разлога из којих се семантичка типологија узрока дата „кроз језички израз узрока“ (Ковачевић 1988: 52) „не може поистовијетити с било којом другом типологијом, нпр. филозофском (мада с њом мора имати додирних тачака)“ (Исто: 49).

Један од показатеља сложености узрочних релација свакако је и време њиховог усвајања у говорном развоју појединца. Испитујући начин на који деца исказују своја веровања о томе које су акције у каузалној вези, Блум и Капатидес долазе до закључка да се дечје исказивање узрочних релација одликује великом дозом субјективности (егоцентризмом) и синтаксичком неповезаношћу (Bloom, Capatides 1987) која је вероватно директни резултат јукстапонираног сагледавања узрока и последице. Изграђујући својеврсну интуитивну теорију каузалности, дете заправо још пре усвајања апстрактних релација каузалности поседује одређени „индуктивни механизам“ (Goodman, Ullman, Tenenbaum 2011). Познати налази о развоју говора појединца у складу су са претпоставкама о развоју језичке категорије каузалности у развоју језика: „лако је закључити да каузалности као сложене категорије (...) није могло бити у почетним етапама мишљења“ (Ковачевић 1988: 31). Она се развила из једноставнијих и конкретнијих категорија простора и времена (Исто: 31–43), што се уочава у данашњем језику. На пример, Д. Кликовац напомиње да у етимологији „конектора *σύν* стоји пред-

example, in much ordinary usage existence of the events, or at least of the potential cause, seems implied even when the subjunctive is used. A wife says to her husband, 'Eating too many clams may be the cause of your stomachache'. We immediately infer that indeed the event of eating clams has occurred, and the *may be* refers to uncertainty, or at least politeness, in making a causal claim.“ (Suppes 1970: 14)

⁵ „In the literature of causality there has been a fair amount of discussion of negative causes. It should be clear how *prima facie* and genuine negative causes can be defined in purely probabilistic terms. The intuitive idea of a negative cause is that it tends to prevent an event from happening, and this concept can be expressed by little more than the reversal of inequalities in the earlier definitions.“ (Suppes 1970: 14)

⁶ Према Лејкофу, *Floyd melted the glass* заправо значи *Floyd caused the glass to melt*, односно ове две реченице имају исту дубинску структуру. Међутим, према Фодоровом становишту оне не могу значити исто јер „one can cause an event by doing something at a time which is distinct from the time of the event. But if you melt something, then you melt it when it melts.“ (Swanson 2012: 190).

лог месног значења“, „при чему препознатљиво месно значење предлога *с* јасно говори да је *узрочност* – *одвајање последице од узрока*“ (Кликовац 2008: 189).

2. КАУЗАЛНОСТ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Каузалност је релациона категорија „која на језичком плану није граматизована, па се испољава различитим језичким средствима“ (Арсенијевић 2003: 230) али ни на семантичком плану ово значењско поље „није јасно издиференцирано, те у зависности од контекста интерферира са циљно-наменским значењем, са значењем намене, основе и услова“ (Исто: 230).

Можда је управо из ових разлога исказивање узрока у српском језику проучавано најчешће у вези са одређеним падежима или значењима предлога. Генитивне конструкције са значењем узрока систематизује К. Фелешко (1995: 136–153), а локативну региструје Т. Батистић (1972: 173–174). У вези са предлошко-падежним конструкцијама, семантику узрочних релација разматра М. Стевановић, најшире у контексту односа предлога *по* и *са* у типу узрока уз глаголе *славан*, *познај*, *чувен* и сл., где појам у генитиву јесте узрок, али је „ипак више нешто на основу чега, према чему, по чему се субјекат квалификује дотичним предикатом“ (Стевановић 1991: 253). Квалификујући *са*+ген. као „песничку“ конструкцију у савременом језику, Стевановић ће закључити да се предлози *са* и *из* не употребљавају више напоредо, јер *из* „претпоставља везаност за какву унутрашњост“ (Стевановић 1991: 255) те се употребљава уз именице које означавају појам „особине човекове душе, тј. његова унутарњег живота“ (Исто: 255). Семантичку структуру узрочног значења рашчлањује и систематизује М. Ивић, употребљавајући као основни критеријум разликовање активног и пасивног узрока, у сферу активног узрока убраја непосредно деловање (*чинилац* и *изазивач*) и посредно деловање (*унутрашња побуда*, *подстирекач* и *независни омоћивач*), док као пасивни одређује „прву и далеку карикату на коју су се, сплетом околности, надовезале друге од којих је последња – дато стање, односно радња“ (Ивић 2005: 85). Касније М. Радовановић области активног узрока додаје *стимулајтор* (унутрашњи подстрекач) и *ефектор* (непосредни изазивач) (Радовановић 1977: 142). У јединој целовитој студији узрока у српском језику, монографији *Узрочно семантичко поље*, М. Ковачевић даје следећу семантичку типологију узрока: ефектор, мотив, критериј, разлог и повод (Ковачевић 1988: 93–193) са интерферирајућим, периферним типовима.

Ковачевић истиче да се предлози и везници као репрезентанти каузалне везе разликују по томе што су предлози чешће контекстуално условљени, а везници „по правилу контекстуално неусловљени каузални релациони елементи“ (Ковачевић 1988: 23). Бавећи се значењем предлога, Д.

Кликовац утврђује разлике у контекстуалној условљености узрочног значења предлога: за разлику од предлога *из*, *од* и *за*, употреба предлога у не зависи од значења глагола и именице, већ од тога да ли се „однос међу њима може разумети као узрочно-последични. Тај контекстуални захтев је блажи и, у исто време, општији и неодређенији него у случају поменутих трију предлога. Тако предлози изражавају узрочно значење на два опречна начина: код предлога *због* и *услед*, узрочно значење је згуснуто у самом предлогу; код предлога као што је *у*, узрочно значење је распршено на читав контекст“ (Кликовац 1997: 32). Из свих наведених анализа следи да је узрочно семантичко поље специфично, између осталог, како по различитим условима у којима конструкција постаје узрочна, тако и по језичкој јединици која је у таквим условима претежни носилац узрочног значења.⁷

Због свих дилема у вези са узрочним значењима, а и због тога што узрок није граматичка категорија, могло би се одустати од дефинисања центра овог семантичког поља. Ковачевић, међутим, јасно издваја основни критеријални основ: „центар узрочног поља чини онај тип узрока `што је увијек узрок“ (Ковачевић 1988: 28), односно тип „што га сви остали типови подразумевају, док он остале не подразумевају“ (Исто: 28).

Поредећи српск(охрватск)и, руски и пољски језик, П. Пипер примећује да су подсистеми заменичких прилога у сва три језика слабије развијени од подсистема просторних и временских прилога. Та слабија развијеност огледа се како у броју прилошких лексема, тако и у броју „семантичких критеријума“ (Пипер 1988: 70–71) и последица је тога што „језички основ узрочног семантичког поља чине узрочне падежне синтагме и узрочне зависне синтагме“ (Ковачевић 1988: 242), док „узрочни прилози првенствено припадају периферији узрочног семантичког поља, отварајући разна узрочна субпоља према субпољу начина“ (Исто: 242).⁸ Поред лексичких прилога српски језик поседује не много шири али у сваком случају нешто разгранатији систем прилошких израза са узрочним значењем, које Ковачевић разматра са аспекта значења и функције (Ковачевић 1986, Ковачевић 1988, Ковачевић 2007).⁹

⁷ Анализу таквог лексичко-синтаксичког „узрочног ланца“ на материјалу енглеског језика дају Dancsygier и Sweetser (2000: 111–142).

⁸ Та отвореност према интерферирајућим пољима условљава и различите класификације узрочних прилога. П. Мразовић, на пример, у каузалне прилоге сврстава „каузалне прилоге у ужем значењу“ (*безразложно, стоја, зашио, зашо*), кондиционалне прилоге, инструменталне прилоге и финални прилог *зашо* (Мразовић 2009: 457).

⁹ Инвентар заменичких прилога знатно је мањи у односу на њима конкурентне прилошке изразе и у немачком језику, иако је број заменичких прилога у немачком далеко већи него у српском (Недељковић 2012: 234).

3. ПРИЛОШКИ ИЗРАЗИ СА УЗРОЧНИМ ЗНАЧЕЊЕМ

Прилошки изрази са узрочним значењем представљају подсистем вишелексемских јединица са прилошком функцијом чија је лексичка структура прилошких израза углавном блокирана, што значи да или не дозвољава импостацију додатних лексема, или су те лексеме малобројне (нпр. *збої ѿоїа – збої свеїа ѿоїа*). У сфери узрочних значења, прилошки изрази су или (а) еквивалентни прилозима или (б) попуњавају „празна места“ у систему лексичких прилога, или (в) избором предлога или именичке лексеме конкретније од прилога изражавају неки од узрочних значењских типова. Основни критеријум анализе јесте структурни, те ћемо издвојити предлошко-заменичке и синтагматске изразе.¹⁰

3.1. Предлошко-заменички прилошки изрази јављају се као конкурентни заменичким прилозима само у узрочној и временској категорији (нпр. *їре ѿоїа, їосле ѿоїа, їри ѿом*). Уз то, заменички прилошки изрази са узрочним значењем веома су фреквентни, а образују се најчешће са заме-

¹⁰ Грађа је ексцерпирана из извора који припадају публицистичком, научном и књижевноуметничком функционалном стилу.

Публицистичке изворе грађе чине недељне или дневне новине *Базар*, *Vreme*, *Gloria*, *НИН*, *Полишика*, *Полишикин забавник* и *Standard*, информативна емисија *Дневник РТС* и интернет сајтови www.vesti.rs, www.revija92.rs, www.republika.co.yu и www.blic.rs. Научни функционални стил репрезентују часописи, зборници и монографије: *Узданица* (Јагодина), *Књижевна историја* (Београд), *Комуникативне компетенције наставника и ученика*, зборник радова, Педагошки факултет у Јагодини 2006. (у тексту означаван као *Зборник Комуникације*), *Методички аспекти наставе математике 1*, зборник радова, Педагошки факултет у Јагодини 2009. (*Зборник Математика*), те монографије: Милка Ивић, *Значења српско-хрватској инструменјала и њихов развој*, Београдска књига – Српска академија наука и уметности (Ивић 2005) и Милош Ковачевић, *Опједи из српске синтаксе*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд (Ковачевић 2009). Књижевноуметничком стилу припадају: Матија Бећковић, *О међувремену и још ѿонечему*, Октоих, Подгорица 2002; Мирјана Бобић-Мојсиловић, *Твој сам*, Чигоја штампа, Београд 2006; Dragan Velikić, *Ruski prozor*, Stubovi kulture, Beograd 2009; Антоније Исаковић, *Трен 1, Казивања Чејерку*, Просвета–Глобус, Београд–Загреб 1983; Марија Јовановић, *Као да се ништа није догодило*, Caligraph, Београд 2008; Момо Капор, *Елдогадо*, Новости – Књига комерц, Београд 2005; Вида Огњеновић, *Прљубници*, Стубови културе, Београд 2007; Милорад Павић, *Предео сликан чајем*, Просвета, Београд 1996; Милорад Павић, *Последња љубав у Цариграду*, Дерета, Београд 1994; Орхан Памук, *Девдеш-беј и његови синови*, Геопетика, Београд 2008; Горан Петровић, *Ојсага цркве Свеїој Сїаса*, Народна књига, Београд, 2004; Владимир Пишталло, *Тесла, їорїррей међу маскама*, Агора, Београд 2008; Бранко Ћопић, *Приче їсїоод змајевих крила*, Сабрана дјела Бранка Ћопића, Свјетлост – Веселин Маслеша, Сарајево 1985; Добрица Ћосић, *Грешник*, БИГЗ, Београд, 1985; Добрица Ћосић, *Оїшагник*, БИГЗ, Београд, 1986. Овај део извора означен је у тексту само презименом аутора, с тим што су Ћосићева дела означена уз презиме и бројевима 1 (*Грешник*) и 2 (*Отпадник*), Исаковићева са 1 (*Трен 1*) и 2 (*Трен 3*), и Павићева са 1 (*Предео сликан чајем*) и 2 (*Последња љубав у Цариграду*).

ницом *шо*, у форми генитива с предлогом *збој*. Осим ове форме, јављају се и изрази *услед шоја*, *зарад шоја* и други, знатно ређи од израза *збој шоја* и њему по форми истоветних израза са неком другом заменичком лексемом (*збој нечеја*, *збој чеја*, *збој овоја* и сл.). Прилошки изрази овога типа у великој су мери блокирани, односно између предлога и заменице није могуће уметнути детерминатор или је могуће додати веома ограничен број лексема. Тако за узрочне предлошко-заменичке изразе са факултативном лексемом у грађи имамо потврде само за тип *збој свеја шоја*.

Израз *збој шоја* (веома ретко се јавља израз *збој овоја*) увек је заменив прилозима *зашо* и *сшоја*,¹¹ што показују следећи примери:

Збој овоја сам долазио а сад сневај како ти је воља. (Петровић, 17);
Збој шоја [→*Зашо*] стану преговори, па ни макац. (Исаковић 1, 76);
 Због тога је он ту и због тога је довео Министра за неговање и чување српске културне баштине у свету, да то рашчисте. (Капор, 135); *Збој шоја* [→ *Зашо*], вероватно, последњих пет година и нису добијали плате, већ их је издржавао Комадина... (Капор, 112); *Збој шоја* [→ *Зашо*] ће се свом снагом свог талента пребацити на много важнију тему; описивање љубавног живота нашег главног јунака... (М. Капор, Елдорадо, 35); *Збој шоја* [→ *Зашо*] је Хинденбург, по Уставу најмоћнији човек државе, примио Хитлера у кабинету. (НИН 2986, 20.3.2008, 100); *Збој шоја* [→ *Сшоја/Зашо*] је Громов од надређених у Москви добио налог да ме посети. (НИН 2959, 13.9.2007, 29); Она (креативност) ствара мотивацију да урадимо више и, *збој шоја* [→ *сшоја/зашо*], трајемо дуже. (НИН 2956, 23.8.2007, 33); *Збој шоја* [→ *сшоја/зашо*] је као први Немац добио 1926. Нобелову награду за мир. (НИН 2986, 20.3.2008, 101); Сви мисле да имам много пара и да *збој шоја* [→ *сшоја/зашо*] немам никаквих проблема. (Gloria 261, 4.6.2008, 57); *Збој шоја* [→ *сшоја/зашо*] нико не може – за оно што се десило на подручју ове општине – пребацити одговорност на Републику Српску и њене политичке институције. (Политика 33516, 27.2.2007, 4); Што да нисте ви *збој шоја* [→ *сшоја/зашо*] дошли да тражимо њега, наљутила се. (Огњеновић, 157); *Збој шоја* [→ *Сшоја/Зашо*] је био веома зле воље... (Ћопић, 133);

Одговорио је *сшоја* [→ *збој шоја*] господину Комадини да Статут Комитета (...) својим правилима предвиђа да се ово високо признање мора уручивати у месту деловања добитника и да се том приликом мора организовати и вече посвећено њему... (Елдорадо, 87); *Сшоја* [→ *Збој шоја*], преподобни се умири покушавајући да бар нешто разазна. (Петровић, 36).

¹¹ И прилог *ошуда* може имати узрочно значење, као нпр.: „Отуда ни то не чуди што се у неким срединама сматра да су „очи демона... често црвене“ (Ивић 2002: 36).

У једном забележеном примеру прилошки израз и прилог јављају се у истом исказу, где је њихова употреба мотивисана избегавањем понављања исте лексеме:

Збої шoиa али и зaшo што није ефективно учествовала у доношењу одлука, сматра Кривокапић, Црна Гора треба да буде изузета из тужби БиХ и Хрватске. (НИН 2930, 22.2.2007, 17).

Како смо већ напоменули, израз је блокиран, а једина његова варијанта укључује лексему *све*, која одређује обим текста на који израз упућује. Како су заменички прилози настали „`улексемљењем` приједлога и падежног облика демонстративне (с+тога, за+то) односно упитне замјенице (за+што)“ а такву структуру, „али `неулексемљену` имају и узрочни прилошки изрази“, из овог паралелизма следи још један: „односи између елемената прилошког израза готово су блокирани попут односа морфема унутар прилога...“ (Ковачевић 1986: 265):

Зато сам био забринут збої свеїa шoиa баш са личног становишта. (НИН 2930, 22.2.2007, 23); Збої свеїa шoиa шансе да наставите са физичким кажњавањем ... врло су озбиљне и забрињавајуће. (Gloria 269, 30.7.2008, 130).

Израз *збої нечеїa* има значење непознатости, неодређености узрока, што га чини несупституентним било којим узрочним заменичким прилогом. За разлику од прилошких израза *збої шoиa* (и ретко *збої овоїa*), израз *збої нечеїa* не употребљава се анафорски (*Није шo добро урадила. Збої шoїa је шужна*) ни катафорски (*Тужна је збої шoиa шшo шo није добро урадила*). Имајући у виду да је форичка употреба заменичких прилошких израза једно од њихових основних обележја, као и то да било каква идентификација код израза *збої нечеїa* изостаје, можемо рећи да се значењем неодређености овај израз сврстава у посебну групу прилошких израза каквих има и у другим категоријама (*на неком месшy, у неком момешy, на неки начин, неко време, на једном месшy, једної гана* и сл.):

Збої нечеїa терам, у брзој причи откривам: Ранђел понекад упреда... (Исаковић 3, 34); Прво треба преко некога некако да *збої нечеїa* отпевате нешто на телевизији. (Бећковић, 115); На мене, као и на свакога, утисак остављају они који су *збої нечеїa* посебни, а такви људи обично немају никакве везе са светом славних. (Standard 111, 4.7.2008, 80); Упркос тоталном поразу принципијелности и фер-плеја, од бирача се *збої нечеїa* очекује да се придруже протестима... (Vreme 909, 5.6.2008, 14); Мноштво качкета и марама се *збої нечеїa* искупило на палуби. (Пиштало, 105); Он јој опет пришао и замолио да се врати у кабину, јер му *збої нечеїa* смета њено присуство. (Ћосић 1, 431); Нисмо нас двоје једини на свету који су

негде кренули, па *збої нечеї* не стигли. (Тосић 1, 444); Кренем *збої нечеїа* што у следећем тренутку заборавим. (Великић, 9).

Заменичко-упитно значење има израз *збої чеїа*, семантички еквивалентан прилогу *зашто*, а функционално у улози основног конститутивног елемента „неинтегрисане упитно-узрочне реченице (нпр.: Зашто/Због чега ниси дошао?) или зависне објекатске узрочно-упитне реченице (нпр.: Каж ми зашто/што ниси дошао.)“ (Ковачевић 1986: 271). Ни узрочно-упитни изрази „не могу се подвести ни под чисто анафорично ни под чисто катафорично, мада имају елемената и једног и другог. Говорник зна за постојање ‘узрока’ (што те прилоге приближава анафорским), али не зна који су то; а пошто се ти узроци износе у следећој реченици саговорника као у одговору... ови прилози и прилошки изрази ипак су више катафорског него анафорског типа“ (Исто: 272).

Још се не зна ко је и *збої чеїа* покушао да убије новинара „Времена“ Дејана Анастасијевића. (НИН 2938, 19.4.2007, 25); Наредног дана замолио је поверљиво у „Зори“ старог Симкета (...) да му помогне у једном деликатном послићу *збої чеїа* ће, када за то дође време (...) бити богато награђен. (Капор, 124); То се онда почело појављивати и током дана, *збої чеїа* је почео да одбија да излази из куће. (Gloria 269, 30.7.2008, 130).

Израз *збої нечеїа*, за разлику од изрази *збої чеїа*, не укључује такву компоненту катафорског упућивања; њиме се само означава постојање узрока и говорничково претпостављање постојања узрока, без знања о самом узроку или очекивања да је он познат саговорнику. Ово се показује и у изразу *збої нечеї друїої*, еквивалентном синтагматском прилошком изразу *из некої друїої разлоїа*:

Да ли *збої шїоїа* или *збої нечеї друїої*, нисам мислио на Милана Ст. Протића. (НИН 2955, 16.8.2007, 46).

Осим форме *збої*+генитив, репрезентоване најфреквентнијим изразом *збої шїоїа*, узрочни предлошко-заменички прилошки изрази могу се остварити и као предлошко-заменичке конструкције *услед шїоїа*, *зарад шїоїа*, *захваљујући шїоїе*, *на основу шїоїа* (ређе: *на основу овоїа*), с тим што је свака могућа са додатном лексемом *све*, и *шїим њре*, без могућности интерполације факултативне лексеме:

Тим њре Срби су поново маркирани као препрека срећној балканској будућности. (НИН 2986, 20.3.2008, 13); Овде ћемо разгледати грађу по реду, па онда *на основу шїоїа* донети коначне закључке. (Узданица IV/1, 11); *На основу чеїа* то закључујеш? (Тосић 2, 24); *На основу свеїа овоїа* можемо закључити да је корелација статистички значајна... (Зборник Комуникације, 248); *Захваљујући шїоїе*, васпитно-образовни процес представља неисцрпан извор могућности за откривање све адекватнијих

метода активног учења... (Зборник Комуникације, 317); Опозиција треба да буде свесна да је грађани нису бирали *зарад њоја* да причају о свему и свачему... (Дневник РТС, 28.7.2008); *Зарад њоја* неопходно је прибавити општи консензус не политичких актера већ грађана... (republika.co.yu); Шта је потребно за успешан брак и да ли сте *зарад њоја* морали да пристанете на неке компромисе? (www.revija92.rs, бр. 638); Према речима станара, они су случај пријавили још пре шест месеци али је комунална инспекција немоћна *услед њоја шњо* у стан не може да уђе. (blic.rs/beograd); Француз стар 71 годину преживео је пад у понор од тридесетак метара на француским Алпима *захваљујући њома*, како је рекао, што је у младости играо рагби... (www.vesti.rs).

Управо број модела предлошко-заменичких израза са узрочним значењем, упоређен с бројем заменичких узрочних прилога (*зањо*, *сњоја* и *зањњо*) показује да су ови прилошки изрази „бројнији и семантички разнообразнији од узрочних заменичких прилога“ (Ковачевић 1986: 265). Значење прилошких израза (и сличних конструкција) са узрочним значењем описано је у студији *Узрочно семантичко њоље* проф. М. Ковачевића, где се показује да се прилошким изразима може изразити знатно семантичко диференцирање типа узрока, односно изразити одређени (под)тип узрочног значења. Тако је израз *услед њоја* обележен семантичком нијансом наглашавања супсумтивности последице под ситуациони узрок, *с обзиром на њо* нијансом означава пропратнооколности узрок, *захваљујући њома* „позитивност“ узрока, израз *на основу њоја* означава узрок типа „критеријум“, а *њим њр(и)је* додатни узрок¹² (Ковачевић 1988: 229–230). Изрази *зарад њоја* и *њоради њоја* су стилски обележени. Због стилске или семантичке обележености свих заменичких прилошких израза (осим израза *збој њоја* који има најопштије узрочно значење и стилски је неутралан), заменичивост ових израза прилозима начелно је могућа, али они нису потпуно еквивалентни.

3.2. Синтагматски прилошки изрази са узрочним значењем остварују се са именицом *разлој* као носиоцем категоријалног значења. Како је разлог најопшти подтип узрочног значења,¹³ и прилошки изрази са овом име-

¹² „Нарочито је специфична семантика реченица с везницима *из једносјавној/присјој разлоја шњо* и *њим њрије шњо*. Оне увијек подразумевају да постоји више разлога аргумената, од којих се употребом *из једносјавној разлоја шњо* наводи основни разлог (представља се готово као општепознати разлог), а употребом *њим њрије шњо* наводи се и додатни разлог (уз познате што се као подразумевајући не експлицирају).“ (Ковачевић 1988: 153)

¹³ „А разлог је уз ефектор најфреквентнији тип узрока у језику. Разлог је онај тип узрока што означава околности, стања, ситуације што потпомажу јављању узрока ефектора или узрока мотива. Под разлог дакле спадају сви успутни, пропратни моменти који као реализовани услови готово у потпуности предодређују тип последице (преко ефектора чију `клицу' у себи садрже). Као такви, разлози предодређују појаву и спонтаних и вољних ефе-

ницом везани су за најшири тип узрока. Најфреквентнија предлошко-падежна форма у којој се ови изрази оставрују јесте *из X разлоја*, али се (далеко ређе, готово спорадично забележене у нашој грађи) јављају и генитивне форме с предлозима *са* и *збој*. Као најфреквентнији обавезни детерминатор јавља се демонстративна заменица *ѿај* (и ређе *овај*), са улогом анафорског упућивања на претходно идентификовани разлог. Без обзира да ли је израз остварен у сингуларној форми или у плуралској варијанти, овај тип узрочних прилошких изрази алтернира са узрочним заменичким прилогом и са еквивалентним заменичким изразом *збој ѿоја*:

Из ѿој разлоја, следећи захтев постављен пред софтвер јесте омогућавање различитих начина предочавања веза и утврђивања таблице множења. (Зборник Математика, 98); *Из овиј разлоја* неопходно је спровести опсежна истраживања о ставовима које учитељи имају према сопственим комуникативним компетенцијама. (Зборник Комуникације, 312); *Из ѿих разлоја* полиптонска структура увијек је и врло стилематична... (Ковачевић 2009: 12); *Из ѿих разлоја* у реченицама с генитивном конструкцијом с приједлогом *од* та конструкција зависи и од префигураног глагола... (Ковачевић 2009: 55); *Из ѿих разлоја* јавља се осећање инфериорности. (НИН 2958, 6.9.2007, 48).

Уместо заменице *ѿај* са истом се, анафорском улогом, јавља и лексема *наведени*:

Из наведених разлоја у зависносложеним временским реченицама са сложеним изразима у форми везника на почетку обију клауза основна је ипак прва клауза... (Ковачевић 2009: 80)

Због свих ових, наведених и ненаведених разлога и чињеница, није никакво чудо што сам и пожелео да будем медиокритет своје врсте (М. Бећковић, О међувремену и још понечем, 75).

Прилошки изрази у којима као неиспустиви детерминатор функционишу демонстративне заменице у синтагми *овај или онај* имају значење наглашавања постојања већег броја разлога који се не идентификују:

Јер најбоље је, заиста, имати своју децу. Само што то неким, *из ових или оних разлоја* стварно – није могуће. (Gloria 263, 18.6.2008, 162).

ктора. Разлогом, дакле, одређујемо све моменте што предодређују посредно (никад непосредно) последицу. То су пасивни узроци, којима се образлаже, аргументује последица или под које је она готово супсумирана. Разлог је како мисаоно тако и језички најшири тип. Зато је за његово изражавање језик предодредио најопштија узрочна средства користећи их у различитим контекстима. Основно значење најфреквентнијег узрочног приједлога – приједлога *збој* – јесте значење разлога...“ (Ковачевић 1988: 57)

У изразу *из једној разлоја* детерминатор је употребљен са бројевним значењем, и у нашем примеру катафорски упућује на наведени разлог (који у тексту следи):

Ове протесте покрајински естаблишмент није озбиљно схватио вероватно *из једној разлоја* – у Србији не ради Уставни суд. (НИН 2948, 28.6.2007, 25).

Упитно-узрочни прилошки изрази *из кој разлоја* (и у плуралској варијанти *из којих разлоја*) супститубилни су прилогом *зашто*:

Иначе, пожелео сам да пливам с ајкулама, али ме Ненад није пустио до последњег дана, не знам *из кој разлоја* [→ *зашто*] – смеје се Бора. (Gloria 317, 1.7.2009, 37); Стога Венецијанској комисији није јасно *из којих разлоја* [→ *зашто*] се законом заштићена употреба латиничног писма ... више не спомиње изричито у Уставу. (НИН 2966, 1.11.2007, 18).

Ови изрази могу укључити и необавезни детерминатор, кад нису заменљиви прилогом:

Из којих је објективних разлоја у Србији функција министра полиције тако важна? *Из којих субјективних разлоја* није добро препустити га чак ни партнеру из (засад) принципијелне коалиције? (НИН 2934, 22.3.2007, 15).

Значење које се не може изразити заменичким прилозима имају прилошки изрази са општим заменицама *ма који*, *било који* у функцији неиспустивог детерминатора:

Кад Цветковић *из ма кој разлоја* не буде у стању да у четвртак у један по подне означи почетак редовне седнице, то ће уместо њега моћи да учини Ивица Дачић. (Standard 111, 4.7.2008, 16); Пошто је капитал прикупљен на почетку од различитих појединаца, нема разлога да се тај поступак не понови кад год друштву недостаје капитал ради проширења пословања *из било кој разлоја*. (Политикин забавник 2992, 12.6.2009, 24).

Веома су бројни у нашој грађи изрази са неодређеном заменицом *неки* у функцији обавезног детерминатора, како у сингуларној тако и у плуралској форми. Ови изрази имају значење неодређености, неидентификованости узрока (чије је постојање евидентно) и конкурентни су заменичком изразу *збој нечеја* или прилогу *однекуд*.¹⁴

¹⁴ У вези са значењем прилога *однекуд*, у раду „Из проблематике модалних реченичних значења“ (у Ивић 2002: 68–73), М. Ивић укратко наводи разматрање Вјежбицке о значењској категорији непознатости говорног лица са оним о коме / са оним о чему својим исказом саопштава. Ова је категорија код Вјежбицке названа *инорайшвом*. Напомињући да треба испитати и могућност адвербијалног сигнализовања оваквог значења, М. Ивић говори

Карла дел Понте, *из некој разлоја*, налази за сходно да напомене како је (неименовани) представник Сједињених Држава бележио све што је Вујовић рекао... (НИН 2986, 20.3.2008, 23); Лежао би поред ње и грлио је у сну, али *из некој разлоја* није више на онај начин показивао интересовање... (Бобић Мојсиловић, 28); Једино што је мало кварило ту морску срећу јесте била проклета чињеница да *из некој разлоја* ни са једном дамицом нисам могао два пута. (Бобић Мојсиловић, 47); Само сам *из некој разлоја* била ужасно љута, мада не могу тачно да објасним природу тога гнева који ме држи и дан данас. (Огњеновић, 106); А кад *из некој разлоја* не може она тамо, многи од њих, који су први пут сели на њену зубарску столицу као деца, стижу овде код ње... (Огњеновић, 145); Нисам ништа могла да зауставим, ни да поправим, мада мој полубрат све што се десило приписује, *из некој разлоја*, директно мени у кривицу. (Огњеновић, 135); *Из некој разлоја* сматрао је да не треба правити фотокопије... (Огњеновић, 133); За разлику од жена које своју везу *из некој разлоја* углавном сматрају доживотном, па била она брачна, или отворена... (Огњеновић, 41); Наклоном и, *из некој разлоја* обузет неким неодређеним страхом, Мухтар-бег овога пута поздравља неког другог. (Памук, 493).

Један врло уважени српски историчар тврди да је међу хетеристима који су организовали Карађорђево повратак у Србију био и извесни Николаос Галатис који је *из неких разлоја* напустио читав овај подухват. (НИН 2959, 13.9.2007, 24); Касније су га саборци *из неких разлоја* стрељали. (НИН 2959, 13.9.2007, 24).

Ни означавање већег броја разлога нема еквивалентних ознака у сфери узрочних прилога. Осим прилога у плуралској форми са демонстративним заменицама (*из њих/ових разлоја*), ово значење могу имати изрази са количинским прилозима (или бројевним лексемама у функцији прилога, нпр.: *Урадила је њо из милион (= мнојо) разлоја* (разг.)), и изрази типа *из бројних/ мнојобројних разлоја*. Како примери показују, ови изрази функционишу или као самосталне синтаксичко-семантичке јединице или имају

о узрочном значењу прилога *однекуд*, али и о могућности да се податак о непознавању узрока исказе лексемом *нешто* („Мене нешто глава боли“). У нашој грађи забележили смо и израз *из нејоизнајој разлоја* (и у плуралској форми) који је конкурентан изразима и прилозима са значењем непознатости узрока (карактеристичан за публицистички стил). Ово се значење исказује и устаљеном клаузалном формом *ко зна из каквих разлоја*. (Има и мешања мотива тако да је „Дубровник“ Пеђе Милосављевића смештен у српској соби, а портрет Николе Тесле Славомира Анђелића, *однекуд*, у словеначкој. (НИН 2957, 30.8.2007, 32); До несреће је дошло када је комби марке „мерцедес“ (...) *из нејоизнајој разлоја* при великој брзини слетео с пута и ударио у дрво. (Политика 33458, 28.12.2006, 1); Књаз Милош му је на самрти доделио пензију, али њу, *ко зна из каквих разлоја*, никада није добио. (Књижевна историја 137, 2009); Истина је да си се, и поред тога што су за Душана били ангажовани најбољи лекари, *из ко зна којих разлоја*, упутила код Милеве, свима нама иза леђа... (Јовановић, 272))

катафорску улогу, будући да иза њих често следи набрајање разлога, те се у тим случајевима израз *из неколико разлоја*, функционално посматрано, може заменити изразом *из следећих разлоја*:

Запад не жели да заоштрава односе са Русијом зато што му је она потребна *из мнојо разлоја*. (НИН 2947, 21.6.2007, 59); Ту су долазиле *из мнојо разлоја*: неке су у рату пале у ропство, друге нису хтеле да се удају за сиромаше... (Политикин забавник 2992, 12.6.2009, 11); Сви смо свесни да је у ових 15 година највише страдао потенцијал војске *из мнојо разлоја*. (НИН 2959, 13.9.2007, 14); Целулит се данас доживљава првенствено као естетски проблем, мада он није само то, већ и озбиљан здравствени проблем који се јавља *услед мнојобројних разлоја*. (реклама за Хемофармов гел против целулита); Онај ко не одлази у њих, очигледно, то чини *из неколико разлоја* [→ *из следећих разлоја*]: или је асоцијални усамљеник, мада је кафана спасоносно место и за усамљенике, или има нечисту савест и плаши се јавног мњења. (Капор, 31).¹⁵

Синтагматски прилошки изрази са значењем идентичности, сличности или разлике узрока (разлога) остварују се са придевским детерминаторима са значењем подударности/неподударности (*исџи*, *сличан*, *различџи*, *груји* и сл.). Ови изрази немају свог прилошког еквивалента, као ни остали узрочни синтагматски прилошки изрази са незаменичким детерминатором:

Уосталом, логично је да је он *из исџих разлоја* упамтио моје име из којих сам ја заборавио његово... (Павић 1, 125); *Из исџих разлоја*, она презире своју браћу и њихове вршњаке. (Павић 2, 140);

Из сличних разлоја вучем огромне торбе. (Gloria 261, 4.6.2008, 111);

Јесте прељуба смешна реч, и мени дође да се насмејем, али *из грујој разлоја*. (Огњеновић, 184); Она је даје и краљици и каже да је носи *из грујој разлоја*, у знак кајања. (Политикин забавник 2992, 12.6.2009, 41); Зато, или *из грујих разлоја*, Папила је око себе изазивао, свуда где би се појавио, невероватне и често страшне приче. (Павић 2, 66);

Такође, *из различџијих разлоја*, многе земље у ЕУ нису баш вољне да се више ангажују ... (НИН 3050, 11.6.2009, 27).

¹⁵ Посебним конструкцијама, које се не могу сврстати у прилошке изразе, примат се може дати једном разлогу као основном, на пример: „*Збој џоја*, а и *збој грујих џраќџичних разлоја*, предлажем да се за све људе којима некролози излазе у новинама усвоји један јединствен образац“ (Бећковић, 100). Квалификација разлога, али и постојање примарних у скупу свих могућих разлога за вршење одређене радње, може се означити изразом *из начелних разлоја* (Као човек који је био у ОЕБС-у, ја нисам имао баш никакву намеру да учиним или предузнем кораке који би водили ка независном Косову, пре свега *из начелних разлоја*. (НИН 2930, 22.2.2007, 23); Кад је он био ухапшен и суђен, Вукашин Катић *из начелних разлоја* и свог републиканског достојанства ни једног свог политичког пријатеља није молио да му спаси сина. (Посић 2, 32)).

Познатост или непознатост разлога означава се различитим адјективним детерминаторима (*разумљив, њознаи, недокучив, њејознаи* и сл.), без идентификовања разлога, као на пример:

Ја ћу међутим, *из разумљивих разлоја*, проговорити само о понечем... (Ивић 2005: 18); Зато сад *из разумљивих разлоја* не могу да вам дам детаљнију информацију о томе... (НИН 2930, 22.2.2007, 59); Помоћ од очева нису тражиле *из разумљивих* разлога. (Политикин забавник 2992, 12.6.2009, 12); Снимљена је пилот-епизода, ТВ мрежа била је одушевљена, а тада је *из недокучивих разлоја* све запело. (Gloria 273, 27.8.2008, 121).

Само постојање или непостојање разлога за вршење глаголске радње обележавају предлошко-именички изрази инструменталне форме (*с разлојом*) или у форми генитива с предлогом *без* (*без разлоја*). Израз *без разлоја* конкурентан је прилогу *безразложно*,¹⁶ док израз *с разлојом* није заменљив прилогом. Оба израза могу укључити и додатни, необавезни детерминатор, и само са додатним детерминатором могу бити остварени и у плуралској варијанти:

...видела си их и била си љута, *с разлојом*, ја сам болесни, посесивни јадник који те не заслужује... (Бобић Мојсиловић, 78); *С разлојом* је, вероватно, драстично измењена још само словеначка сала... (НИН 2957, 30.8.2007, 31); Уколико сте на сва 44 питања одговорили са да, ви више од свих волите своју отабину, и то с разлогом. (Бећковић, 91);

У ова времена, са дебелим разлогом, веома је популарна литература о тој теми. (Gloria 301, 11.3.2009, 114);

Када се, не тако давно, нашао на политичкој бини, иза Војислава Коштунице а поред Велимира Илића, медији и политички ривали су са свим добрим разлозима критиковали Коштуницу... (НИН 2986, 20.3.2008, 11); Губитником се, с много ваљаних разлога, може прогласити и изузетно добар ... италијански филм „У сећању на мене“... (НИН 2930, 22.2.2007, 53); Са већим правом и јачим разлозима још арогантније седа за сто Новог Господина. (Бећковић, 78);

Бринуо је за Јерисену *без некој видној разлоја*, осећао је под креветом укус прашине, под ханом трулеж. (Павић 2, 155).¹⁷

¹⁶ Те јесени је израчунао да је већ три године потпуно *безразложно* [→ *без разлоја*] веран својој жени која не спава с њим готово исто толико. (Павић 2, 26)

¹⁷ Изрази који укључују придевске лексеме које квалификују узрок с обзиром на сферу потицања или деловања узрока, или с обзиром на оцену разлога (нпр. *лицемеран, алируистички*), иако су релативно устаљени, представљају слободне синтагматске комбинације лексема и не укључују се у систем прилошких значења, па се не могу сматрати прилошким изразима. Исто се односи и на конструкције са бројевним лексемама у њиховом основном значењу (*из два разлоја* и сл.). То су, на пример, следеће конструкције:

Осим са именицом *разлој*, узрочни прилошки изрази могу се формирати и са именицом *повод*, као ознаком узрока ужег, специфичног типа.¹⁸ Форма у којој се остварују ови изрази јесте *X поводом*, уз предлошко-именички израз *без повода*. Изрази типа *X поводом* у неким су случајевима заменљиви заменичким прилогом, али се при тој замени нужно губи семантичка спецификованост типа узрока:

а) са заменичким детерминаторима

Госпођа Нађа не може да зна (...) којим поводом [→ *зашто*] долази у његов мали стан у пет поподне. (Бобић Мојсиловић, 119); Умела је и раније да ми полети суза *чим поводом* [→ да ми *зашто* полети суза], али више као потврда неке личне побуне и активног отпора. (Огњеновић, 130); У Београду је ову годишњицу обележила једино Нова комунистичка партија, чији је председник, професор Бранко Китановић, *чим поводом* [→ ?*зашто*] организовао пригодни скуп. (НИН 2986, 20.3.2008, 46); Социолог Слободан Антонић *чим поводом* примећује да... (НИН 2948, 28.6.2007, 25); Зоран Христић поздравља идеју о именовању одбора и *чим поводом* каже:... (НИН 2930, 22.2.2007, 51);

Директор овог музеја, пуковник Мирослав Кнежевић, каже да је крило Другог светског рата затворено и *збој безбедносних разлоја*, јер га је оноликог тешко сачувати. (НИН 2966, 1.11.2007, 33); И онда је одлучено да се већина тога да а да један део остане под заштитом *из безбедносних разлоја*. (НИН 2932, 8.3.2007, 21); Критичари тврде, пак, да је и на том пољу био недоследан, па да је *из идеолошких разлоја* неким владама, међу којима је и садашња у Ираку, одобравао позајмице. (Политика 33563, 17.4.2007, 5); Миша Обрадовић се пре пет година *из њоридичних разлоја* вратио из Париза у Београд. (Базар, 26.6.2009, 21); И тако *из канонских разлоја* ни после укидања забране икона и идиоритмије, особеножићу се нису могли вратити стари, једном већ у општежиће преобраћени манастири. (Павић 1, 54);

А одлазили су *из два разлоја*: да би оставили ред који тренутно није у преимућству, или да би у новом реду могли да се баве послом који њиховом реду не припада. (Павић 2, 66);

А тражени позитивни извештај Карле дел Понте за ЕУ је у том тренутку важан, *из сасвим лицемерној разлоја*, да не би било очевидно да се прокламовани свети циљ заштите људских права и правда за жртве крши ... (НИН 2986, 20.3.2008, 23); *Из мнојо добрих разлоја*, које схватам, није веровао Булатовићу... (НИН 2986, 20.3.2008, 24); Познати биолог Ј. Б. С. Халдејн, звани Цек, запитан да ли би живот дао за спас живота свога брата, ... провокативно [је] одговорио да би *из њој алтруистичкој разлоја* добровољно умро само кад би у питању био спас најмање два брата или осам блиских рођака. (НИН 2986, 20.3.2008, 41).

¹⁸ „Као подврста разлога *повод* се у српскохрватском језику остварује као посебан тип узрока, јер је за његово изражавање, уз низ контекстуално условљених, формиран и контекстуално неусловљени елемент каузалне семантичке релације повод–последница: приједлошки израз *поводом*, одн. у *поводу*... Повод је увијек само једна карика у ланцу узрока што доводе до наведене последнице. Сам по себи *повод* је неједлујући узрок. Он је то `додајно дејство` које потпомаже да, због већ присутних узрока, у датом моменту дође до реализације последнице, која би се (будући припремљена другим узроцима) и без њега, повода, десила, али не у том тренутку“ (Ковачевић 1988:58)

б) са другим детерминаторима

Наравно, ја у јавности изричем своје мишљење *разним поводима* и свестан сам тога да је то једна врста утицаја. (Базар, 26.6.2009, 11); А то што је председник наше државе Борис Тадић у, *другим поводом* врло запаженом, интервјуу хрватској телевизији подвукао... (НИН 2948, 28.6.2007, 26).

3.3. Из проведене анализе можемо закључити да су прилошки изрази семантички спецификованији и разуђенији од лексичких узрочних прилога. Томе доприноси (иако невелика) могућност варирања лексичке структуре. Предлошко-заменички изрази образују се најчешће у форми *збој/услед/зарад (свеја) шјоја/овоја/оноја* или са заменичким лексемама *нешјо* и *ишја*. Синтагматски прилошки изрази са узрочним значењем најчешће су форме *из шјој/овој разлоја*, са могућношћу (веома ретком) измене предлога као експонента релационе семе (*са* и *збој*). Показује се, дакле, да и подсистем прилошких израза са узрочним значењем – као и узрочни лексички прилози – заузима периферну позицију у систему језичких јединица за исказивање узрочног значења.

4. О СЛОЖЕНОСТИ КАУЗАЛНОСТИ: ИМПЛИЦИТНИ УЗРОК

Како се показује, микросистем који смо у раду анализирали по сложености – ни структурној ни семантичкој – никако није аналоган изузетно комплексној категорији у коју по значењу спада. То постаје још јасније уколико се слици узрочне категорије прикључе и посве маргинални, „скривени“ индикатори каузалности у језику. Та каузалност је имплицитна, односно није језички исказана, али може бити показатељ интерференције логичких и језичких категорија која, у случају узрока, усложњава већ сложена питања.

Овај посебан тип каузалности одсликава начин на који глаголи типа *забављашти* (некога), *огушевљавашти* (некога), *досађивашти* (некоме), *дивити се* (некоме) и сл. реализују „афективно каузално“ значење. Искази који садрже овакве глаголе имају одређене узрочне импликације: неко узрокује одређено осећање својом акцијом или низом акција о којима се не мора реферисати (Zuczkowski, Riccioni 2008: 33). Имплицитна каузалност одликује и глаголе са значењем радње коју агенс врши као *реакцију* на стање или понашање парнера у интеракцији. Другим речима, ови глаголи (на пример, *одговорити*, *кришковиати*, *похвалити*) садрже импликацију да субјекат обавља радњу коју је изазвао објекат (Rudolph 2008, Long, De Ley 2000: 545–570).

Поред свега тога, примећено је да субјективност одређеног типа има велику улогу у карактеристичном узрочном значењу које се одликује степеном релативности (Stukker 2005: 20–23). Тако каузални однос може бити успостављен између два тврђења о предметној реалности: *Комшије су оишћушовале у Париз. Зајшо нису код куће*, али га је могуће успоставити између једног тврђења о (чулно проверљивој и очигледној) ситуацији у предметној реалности и другог тврђења које није очигледна чињеница већ је конструисана у говорниковом уму ([*Закључујем га...*] *Нису код куће зајшо ишћо је свећило у њиховој кући ујашено*). Реална ситуација (чињеница) функционише као аргумент за говорников закључак, што овај тип узрочне повезаности одређује као субјективни (Исто: 24). Субјективни приступи каузалности у најширем смислу спадају у сферу *еишћемичке каузалности* која се додатно усложњава психолошким факторима (на пример, степеном у ком људи очекују да се неко понаша у складу са чиниоцима који конституишу његов идентитет, в. Corrigan 2001: 288).

5. ЗАКЉУЧАК

Узрочно семантичко поље није, дакле, сложено само са филозофског гледишта. Оно је подједнако сложено и у лингвистичком смислу јер подразумева веома мали број лексичких или устаљених вишелексемских јединица за исказивање читаве лепезе подтипова – чисто узрочних или интерферирајућих. На његовим рубним пољима су и глаголи одређене семантике, што само потврђује да се логика, филозофија и језички израз комбинују у тежњи да се изразе све нијансе узрока које су често и логички неухватљиве јер се најчешће комбинују са другим категоријама. То што једно тако сложено семантичко поље не обилује једноставним језичким средствима као што су прилози и прилошки изрази, језик надокнађује сложеним средствима – конструкцијама и зависним реченицама – па се комплексност узрочног значења у српском језику сагледава двоаспектно, и као семантичка и као структурна.

ЛИТЕРАТУРА

Арсенијевић (2003): Нада Арсенијевић, Акузатив с предлогом у савременом српскохрватском језику I, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, 46, бр. 1, Нови Сад: Матица српска, 107–263.

Батистић (1972): Tatjana Batistić, *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Београд: Институт за српскохрватски језик.

Bloom, Capatides (1987): Lois Bloom, Joanne Bitetti Capatides, Sources of meaning in the acquisition of complex syntax: The sample case of causality, *Journal of Experimental Child Psychology*, Volume 43, Issue 1, 112–128.

Goodman, Ullman, Tenenbaum (2011): Noah D. Goodman, Tomer D. Ullman, Joshua B. Tenenbaum, Learning a theory of causality, *Psychological Review*, Vol 118(1), Jan 2011, 110–119.

Dancygier & Sweetser (2000): Barbara Dancygier, Eve Sweetser, Constructions with *if*, *since* and *because*, *Cause, Condition, Concession, Contrast: Cognitive and Discourse Perspectives*. Berlin – Hague: Mouton de Gruyter, 111–142.

Zadeh (2002): Lotfi Zadeh, Toward a theory of hierarchical definability – Causality is undefinable, *Rough Sets and Current Trends in Computing*, Berlin – Heidelberg – New York: Springer, 10–13.

Zuczkowski, Riccioni (2008): Andrzej Zuczkowski, Ilaria Riccioni, “You make me feel...”: Affective Causality in Language Communication, *Proceedings of the AISB 2008 Symposium on Affective Language in Human and Machine*, Vol. 2, Aberdeen: Society for the Study of Artificial Intelligence and Simulation of Behaviour, 33–36.

Ивић (2005): Милка Ивић, *Значења српскохрватској инструментала и њихов развој*, Београд: Београдска књига – Српска академија наука и уметности.

Ивић (2002): Милка Ивић, *Рег речи*, Београд: Библиотека XX век.

Кликовац (1997): Душка Кликовац, О узрочном значењу конструкције у+ локатив, *Наш језик XXX II*, 1–2, Београд: Институт за српски језик САНУ, 26–37.

Кликовац (2008): Душка Кликовац, О семантици текстуалних конектора у српском језику који се састоје од предлога месних значења и поименичене заменице *иај* (*иоред њоја, уз њо, насупрот њома, иоврх њоја, ипри њома, ирема њома, иза њоја, на њо*). Зборник Матице српске за славистику, бр. 73, Нови Сад: Матица српска, 177–193.

Ковачевић (2007): Милош Ковачевић, *Србистичке шеме*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

Ковачевић (1988): Miloš Kovačević, *Uzročno semantičko polje*, Sarajevo: Svjetlost.

Ковачевић (1986): Miloš Kovačević, *Uzročni zamjenički priloz i priložki izrazi*, *Književni jezik XV 3–4*, Sarajevo, 265–274.

Long, De Ley (2000): Debra Long, Logan de Ley, Implicit Causality and Discourse Focus: The Interaction of Text and Reader Characteristics in Pronoun Resolution, *Journal of Memory and Language 42*, 545–570.

Meyer (2000): Paul Gregor Meyer, The Relevance of Causality, *Cause, Condition, Concession, Contrast: Cognitive and Discourse Perspectives*, Berlin – Hague: Mouton de Gruyter, 9–34.

Мразовић (2009): Pavica Mrazović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Недељковић (2012): Даница Недељковић, Међуоднос заменичких прилога и конкурентних прилошких израза каузалног и каузално-финалног значења у немачком и српском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LV/2*, Нови Сад: Матица српска, 221–237.

Пипер (1988): Предраг Пипер, *Заменички прилози у српскохрватском, руском и њољском језику (семантичка ситуација)*, Београд: Институт за српскохрватски језик.

Радовановић (1977): Милорад Радовановић, Именица у функцији кондензатора, *Зборник за филологију и лингвистику* XX/1 и XX/2, Матица српска: Нови Сад, 63–144 и 81–160.

Rudolph (2008): Udo Rudolph, Covariation, Causality, and Language. Developing a Causal Structure of the Social World, *Social Psychology*, 39(3), 174–181.

Стевановић (1991): Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма)* II – Синтакса, Београд: Научна књига.

Stukker (2005): Ninne Maria Stukker, Causality marking across levels of language structure: a cognitive semantic analysis of causal verbs and causal connectives in Dutch. PhD Thesis Universiteit Utrecht <http://igitur-archive.library.uu.nl/dissertations/2006-0428-200107/index.htm> (посећено 9. 2. 2013)

Suppes (1970): Patrick Suppes, *A Probabilistic Theory of Causality*, Amsterdam: North Holland Publishing Comp. – Helsinki: Societas Philosophica Fennica.

Swanson (2012): Eric Swanson, The Language of Causation, *The Routledge Companion to the Philosophy of Language*, London: Routledge, 716–728.

Фелешко (1995): Казимјеж Фелешко, Значења и синтакса српскохрватског генитива, Нови Сад – Београд: Матица српска – Вукова задужбина – Орфелин.

Corrigan (2001): Roberta Corrigan, Implicit Causality in Language: Event Participants and their Interactions, *Journal of Language and Social Psychology* 20: 285–320.

Pijana R. Čutura
University of Kragujevac
Faculty of Education in Jagodina

ON ONE PERIPHERAL FRAGMENT OF THE SEMANTIC FIELD OF CAUSALITY

Summary: The paper analyses adverbial expressions which denote causal relations in the Serbian language. Such adverbial expressions can be classified into two types: 1. prepositional-pronoun adverbial expressions; 2. phrasal structure adverbial expressions. The paper aims to contrast the extreme complexity of causality as philosophy and language category with the means available in Serbian for expressing the variety of causal subtypes. The paper concludes that as peripheral means for expressing causal relations, adverbial expressions are few in number and are lexically and structurally almost blocked.

Key words: cause, semantic field of causality, adverbial expression, semantic field center, periphery, interference